

برنامه درسی پنهان

چکیده

برنامه درسی به محتوای رسمی و غیررسمی، فرایند محتوا، آموزش‌های آشکار و پنهانی اطلاق می‌شود که به وسیله آن‌ها دانش آموز تحت تأثیر هدایت مدرسه، دانش لازم را به دست می‌آورد، مهارت‌ها را کسب می‌کند و گرایش‌ها، قدرشناسی‌ها و ارزش‌ها را در خود تغییر می‌دهد. سه قلمرو جدید برنامه درسی به عنوان یک حوزه تخصصی، در جهان امروز شامل برنامه درسی رسمی و آشکار، برنامه درسی پوچ و برنامه درسی پنهان است. مفهوم برنامه درسی پنهان^۱ از جمله مفاهیم بسیار ارزشمند و راهگشا در تفکر و عمل برنامه ریزی درسی است. معمولاً تحقیقات در این زمینه بر یکی از دو اصطلاح «برنامه درسی پنهان به عنوان عمل آموزشی» و «برنامه درسی پنهان به عنوان بازده آموزشی» متمرکزند. در این مقاله درباره برنامه درسی پنهان و دو معنای آن بحث شده است.

کلید واژه‌ها:

شبکه جهانی وب، اینترنت، فناوری آموزشی، فناوری‌های ارتباطی، پست الکترونیکی

محققانی که در این زمینه کار می‌کنند، پدیده برنامه درسی پنهان را هم فرایند و هم بازده در نظر می‌گیرند. مفهوم برنامه درسی پنهان این فکر را تأیید می‌کند که در مدارس و قایعی نظام‌مند رخ می‌دهند که مریدان تنها به مقدار کمی بر آن‌ها کنترل دارند و توان پیش‌بینی آن‌ها را ندارند. این مفهوم همچنین راهکارهایی را به منظور درک بهتر آن پیش رو می‌نهد.

اولین بار اورلی^۲ مفهوم برنامه درسی پنهان (۱۹۷۰) را مطرح کرد. این موضوع در طول دوره کوتاه حیات او چندان مؤثر نیفتاد، اما پس از مرگ او با اصطلاحاتی فراگیر مواجه شد. این اصطلاح برای اقداماتی خاص که در کلاس‌های درس صورت می‌گیرند، به کار می‌رود و به عنوان اصطلاحی فراگیر، تقریباً به تمام اتفاقاتی که در مدرسه می‌افتند اشاره می‌کند. همچنین، یکی از معهود مفهوم‌های موجود در زمینه آموزش است که به واسطه نام خود، محدودیت‌هایی را در درک و فهم به وجود می‌آورد. مفهوم فوق با اسامی متفاوتی معرفی شده است، از جمله: برنامه درسی «نهفته» یا «پوشیده»، «بازده‌های غیردانشگاهی تحصیلی»، «پیامدهای جانبی»، «باقی مانده تحصیل»، «برنامه درسی مطالعه نشده» (اورلی، ۱۹۷۰)؛ هرچند مفهوم برنامه درسی پنهان در سال‌های اخیر بیشتر مطالعه شده است. این موضوع در تاریخچه تحقیقات آموزشی دست کم از دو منظر قابل توجه است: اولاً: عجیب به نظر می‌آید که واژه‌ای چنین مملو از تعریف‌های متفاوت، بتواند چنین اعتباری در شاخه آموزش بیابد؛ رشته‌ای که می‌کوشد به واسطه کاهش دادن مسائل خود به مجموعه‌هایی قابل مدیریت از متغیرها و کنترل‌ها، خود را

مذکور در حاله‌ای از ابهام قرار دارد. اقداماتی آموزشی که به عنوان بخشی از برنامه درسی پنهان در نظر گرفته می‌شوند، عبارت‌اند از: گروه‌بندی قابلیت‌ها، روابط معلم-شاگرد، قوانین و رویه‌های کلاس درس، محتوای ضمنی کتاب‌های درسی، تمایز نقش جنسیتی دانش‌آموزان و ساختارهای تشویق کلاس درس. بازده‌هایی که معمولاً به عنوان محصولات هر برنامه درسی پنهان در نظر گرفته می‌شوند، عبارت‌اند از: جامعه‌پذیری سیاسی، فرمان‌برداری، سربراهی، یادگیری ارزش‌ها و آداب و رسوم فرهنگی، ایجاد نگرش‌های مرتبط با قدرت و تحکیم تمایزات طبقاتی.

برنامه درسی پنهان به آن دسته از اقدامات و بازده‌های تحصیل اطلاق می‌شود که در عین حال که در سیاست مدارس یا فهرست برنامه‌های درسی آشکار نیستند، اما به نظر بخشی دائمی و مؤثر از تجربه‌های مدارس هستند. برنامه درسی پنهان را می‌توان نهفته، ناخواسته، یا صرفاً انکار شده در نظر گرفت. میزان آگاهانه بودن و عمق این «پنهان بودن» بسته به تعریف هر نویسنده از این پدیده متغیر است. اما در کل، این واژه برای توصیف آن دسته از عواملی که کار می‌رود که آموخته‌های غیردانشگاهی و ارزیابی نشده دانش‌آموزان را شکل می‌دهند. در هر حال، اصطلاح

برنامه درسی
پنهان به عنوان
یکی از ابعاد
آموزش می تواند
شامل تمامی
کیفیات متفاوت
آموزشی باشد
که به شکلی
آشکار، در کنترل
برنامه های
آموزشی رسمی
نباشند.

یک «برنامه درسی پنهان» را دارا هستند.

نگرش علی به برنامه درسی پنهان در آثار دریسپ^۱ (۱۹۶۷) به بهترین شکل تبیین می شود؛ نویسنده ای که بر ساختار اجتماعی قابل شناسایی کلاس درس تمرکز و عنوان می کند که ساختار کلاس درس نکاتی را درباره قدرت به کودکان می آموزد. جرالده (۱۹۷۹) و استیسی^۵ (۱۹۷۴)، محققانی که محتوای کتاب های درسی را تجزیه و تحلیل می کنند، این فرضیه را مطرح می سازند که محتوای ضمنی کتاب های درسی، پیام هایی درباره کلیشه های فرهنگی دارند که ممکن است با مباحث آشکار درون همان کتاب ها تناقض داشته باشند.

منتقدان جدی شیوه درسی معلمان آمریکا، در طول دهه ۱۹۶۰، مورد به مورد به تشریح آن دسته از اعمالی در کلاس درس می پرداختند که به ادعای ایشان، بیشتر از آنکه به آموزش کودکان کمک کنند، به آنها آسیب

وسیع تری است و متضمن این امر است که محققان به طور کامل در مورد نوع متغیرهای موجود و به ویژه مستقل یا وابسته بودن هر کدام از آنها اطمینان نداشته باشند.

مفهوم فوق بسته به اینکه برنامه درسی پنهان مورد نظر علت فرض شود یا معلول، سرخ هایی را در زمینه مکان شروع تحقیقات جدید به دست می دهد. تحقیقات معمولاً بر یکی از دو معنای اصطلاح فوق متمرکزند:

۱. برنامه درسی پنهان به عنوان عمل آموزشی

برنامه درسی پنهان را می توان مجموعه ای از اعمال تعبیر کرد که تأثیرات نهایی آنها (با وجود ناشناخته بودن) حدس زده می شوند. براساس این تعریف، اعمال قابل مشاهده ای را شناسایی می کنند که به واسطه تدریس چیزهایی متفاوت از اهداف تعیین شده برای برنامه های درسی آشکار، امکان عملکرد به عنوان

به عنوان یک علم تثبیت کند. برنامه درسی پنهان به واسطه تعریف، امکان بررسی تجربی ساده را ندارد و فاقد روابط علت و معلول واضح است و از این نظر، نوعی بی قاعدگی در شیوه سنتی تحقیقاتی به حساب می آید؛ ثانیاً: عجیب تر آنکه مفهوم برنامه درسی پنهان تقریباً هم زمان با مورد توجه قرار گرفتن «اهداف رفتاری» و «بازدهای قابل اندازه گیری» در ایالات متحده در اوایل دهه ۱۹۷۰ مطرح شده است؛ دوره ای که ارزیابی برنامه های درسی دولتی، مستلزم داده هایی قابل تکرار و معتبر بودند.

شایان ذکر است یک دوره زمانی واحد، هم در برگیرنده دانشمندانی بود که به کمی سازی تغییرات آموزشی امیدوار بودند و هم دانشمندانی که مشتاق بودند ثابت کنند مدارس عملکردی پر رمز و راز دارند. هر دو دیدگاه مذکور، تا به امروز دوام داشته اند و به نظر می رسد که از طرفداران مفهوم «برنامه درسی پنهان» کاسته نشده است.

ماندگاری جذابیت این مفهوم برای طرفدارانش، تا اندازه ای مدیون ابهام آن است. زیرا این ابهام انگیزه هایی را برای انجام تحقیقات جدید و اصلاح روش های نو ایجاد می کند. در کل، تحقیقات مذکور به دنبال شناسایی داده های منظم، قابل تکرار و قابل پیش بینی از فعالیت های آموزشی هستند، به نحوی که درک بهتری از چگونگی عملکرد کارآمد یا ناکارآمد مدارس فراهم شود.

در نتیجه، تحقیقات درسی تجربی ضرورتاً متمرکز و بخش بخش هستند، یعنی پدیده تحصیل به منظور کنترل بیشتر به اجزایی قابل مدیریت تجزیه می شود. لیکن اذعان بر یک «برنامه درسی پنهان»، مستلزم نگرش

می‌رسانند. رزنتال و جاکوبسن^۶ پرده از «پیشگویی کام‌بخش» توقعات آموزگاران برداشتند که به گفته آن‌ها، برخی از کودکان را در ابتدای دوره تحصیلی‌شان، با ناکامی مواجه می‌ساخت.

مارتین^۷ (۱۹۷۶) در خصوص اینکه پس از شناسایی یک برنامه درسی پنهان چه کار باید کرد، به شکل ضمنی عنوان کرد که برنامه درسی پنهان مجموعه‌ای از اعمال مستعد تغییر است.

۲. برنامه درسی پنهان به عنوان بازده آموزشی

این دیدگاه از آن منتقدانی است که مدارس را بیشتر از آنکه برای فعالیت روزمره‌شان مورد انتقاد قرار دهند، برای بازده اعمالشان نقد می‌کنند. این گروه از نویسندگان، معمولاً نگرش وسیع‌تری به آموزش دارند و مدرسه را در محتوایی اجتماعی قرار می‌دهند و از نقطه‌نظر آموزش‌های اجتماعی - سیاسی انتقال‌یابنده به کودکان نقد می‌کنند. معمولاً این نگرش به برنامه درسی پنهان، حتی بیشتر از نگرش اول،

ظاهری انتقادی به خود می‌گیرد. مدارس از بابت کاری که ناآگاهانه انجام می‌دهند، نقد می‌شوند. اکثر محققانی که از این دیدگاه به برنامه درسی پنهان می‌نگرند، از مدارس به‌خاطر تحکیم ساختاری اجتماعی که به‌نظر آن‌ها غیرمنصفانه و ناعادلانه است، انتقاد می‌کنند.

هر دو نگرش به «برنامه درسی پنهان»، نتایج بسیاری را در پی داشته‌اند. مطالعات در زمینه اعمال صورت‌گیرنده در کلاس درس به‌عنوان یک برنامه درسی ضمنی، اسناد مبسوطی را در خصوص اینکه واقعاً چه فرایندی در کلاس‌های درس رخ می‌دهد فراهم آورده‌اند. روش‌های تحقیقاتی مورد استفاده برای مطالعه اعمال صورت‌گیرنده در کلاس‌های درس شامل اکثر روش‌های مورد استفاده در تحقیقات آموزشی سنتی، به‌علاوه تأکیدی جدید بر قوم‌نگاری کلاس درس و دیگر شیوه‌های طبیعت‌گرایانه تحقیقات می‌شوند. منتقدان نتایج پنهان فرایند آموزش، غالباً تحلیل‌های پیچیده‌تری را ارائه می‌دهند و

ایراداتی سخت‌گیرانه در زمینه هر کدام از کلاس‌های درس مطرح می‌سازند.

برنامه درسی پنهان به‌عنوان یکی از ابعاد آموزش می‌تواند شامل تمامی کیفیات متفاوت آموزشی باشد که به‌شکلی آشکار، در کنترل برنامه‌های آموزشی رسمی نباشند. کیفیات مذکور می‌توانند در ترکیبات متنوع (که به‌نظر مناسب می‌آید) توسط محققان مورد مطالعه قرار گیرند. برنامه درسی پنهان به‌عنوان یک مفهوم، کیفیات غیردانشگاهی اما برجسته آموزش را مورد اذعان قرار داده و حوزه‌ای عظیم اما قابل قبول از ناشناخته‌ها را براساس نظام‌های توصیفی استاندارد علت معلول توصیف می‌کند. در واقع، این مفهوم محققان را قادر به درک احتمالاتی می‌سازد که ابزارهای سنتی نمی‌توانند بررسی کنند. مهم‌تر از همه آنکه مفهوم «برنامه درسی پنهان» چارچوبی را فراهم می‌آورد که در قالب آن امکان تفسیر گسترده‌ای وسیع از تحقیقات به‌ظاهر مرتبط میسر می‌شود.

پی‌نوشت .....

1. hidden curriculum
2. systematic
3. Orly
4. Driben
5. Fitez Jerald & Staisy
6. Rosental & Jacobsen
7. Martin

منبع .....

Lewy, Arie, (1991) "International Encyclopedia of curriculum, pergamon press pic, Headington.

معلم گرامی آیا می‌دانید:

وقتی کوشش‌های آموزشی شما با موفقیت قرین می‌شود که:

- در درجه اول، خود درک درستی از برنامه درسی در همه ابعاد وجودی اش داشته باشد؛
- ابزارها، وسایل، امکانات و شرایط لازم برای ایجاد محیط مناسب یاددهی یادگیری را فراهم کنید؛
- نقشه یا طراح فرایند یاددهی - یادگیری را برای هر جلسه درس از قبل تهیه کنید؛
- چارچوب زمانی اجرای برنامه را پیوسته مدنظر قرار دهید؛
- چگونگی هدایت فرایند یاددهی خود و یادگیری دانش‌آموزان را به طور مستمر ارزشیابی، تغییر و اصلاح کنید.

دکتر فرخ‌لقا رئیس‌دانا

